

Cílem článku je na příkladu vojenských pozorovatelů poukázat na problematiku dlouhodobějšího pobytu v kulturně odlišném prostředí zemí procházejících válečným nebo postválečným obdobím. Hlavním motivem je nalezení vztahu mezi prostředím a osobností jedince, jinými slovy řečeno, mezi osobností a kulturou. Konkrétně se budu snažit o nalezení prvků kultury, které způsobují změny v žebříčku hodnot a v konečném důsledku změny osobnosti jedince. Dlužno zdůraznit, že navzdory skutečnosti, že se v článku zaobírám problematikou změny hodnot, u konceptu kultury vycházím z jejího antropologického, nikoli axiologického pojetí.

Úvod

Osou článku je část empirického výzkumu, který byl v rámci tématu kultura a migrace proveden na vzorku 95 respondentů z celkového počtu přibližně 800 příslušníků ozbrojených sil Československé/České republiky, kteří v letech 1989 až 2006 působili jako vojenští pozorovatelé v misích OSN a OBSE.

Jednou ze specifik služby vojenského pozorovatele v zahraničí je nutnost přizpůsobit se dvěma kulturám. Tou první je domácí kultura, druhou kulturou je vlastní organizace – např. OSN, OBSE či EU – pro kterou pracuje a která má svoje psané či nepsané zákony a normy. Jako důkaz uvádím zřejmě nejznámější nepsanou normu, která se přinejmenším u OSN ctí, a to tzv. „duhové pravidlo“. V praxi to znamená dodržování zásad *multikulturalismu*, přičemž v jednom pracovním týmu by se tak nikdy neměli setkat vojáci stejné národnosti. Navíc se v týmech dodržuje rovnoměrné zastoupení kontinentů, z nichž spolupracovníci pocházejí. Život a práce v takto koncipovaném multikulturním kolektivu se stává ukázkovým příkladem života v kultuře, která se zásadně liší jak od kultury vlastní, tak místní.

Z hlediska zkoumání nebylo jednoduché nalézt pro všechny zahraniční mise, kterých se čeští vojenští pozorovatelé zúčastnili, společného jmenovatele. Nakonec se jako nejspořehlivějším ukázala být chudoba místního obyvatelstva, kterou jsem sám definoval a poté operacionalizoval. Ta mi pak v rámci výzkumu sloužila jako dominantní souhrn jevů, se kterým se pozorovatel musel vyrovnávat. Na tomto místě je třeba dodat, že práce reflektovala tři základní geografické okruhy, ve kterých čeští vojenští pozorovatelé působili, a to subsaharská Afrika, Irák a tzv. „ostatní“, mezi které byly zahrnuty zbylé regiony, povětšinou státy bývalé Jugoslávie.

Chudoba a rezignace obyvatelstva

Dlouhotrvající válečné konflikty vedou k prohloubení závislosti místního obyvatelstva na humanitární či jiné pomoci. Tento jev vede k potlačování vlastní iniciativy a samostatnosti.

Jedním z důsledků, s nímž se pozorovatel často setkává, je připsání role protektora či „bohatého cizince“. Vojenský pozorovatel se tak musí vyrovnat s tlakem okolí, které se mu mnohdy snaží tuto roli vnutit. Očekává se od něj, že se jako bohatý cizinec stane patronem

jedince, rodiny, organizace, náboženského spolku atp. a bude ho podporovat finančně nebo v jeho prospěch prosazovat svůj domnělý či skutečný vliv. Z tohoto důvodu jsem do dotazníku zařadil otázku: „Existovalo očekávání místního obyvatelstva, že budete plnit roli, která Vám jím byla již předem určena, neboť byla součástí místní kultury? Například že se jako „bohatý cizinec“ stanete patronem jedince, rodiny, organizace, náboženského spolku atp. a budete ho finančně či jiným způsobem podporovat?“

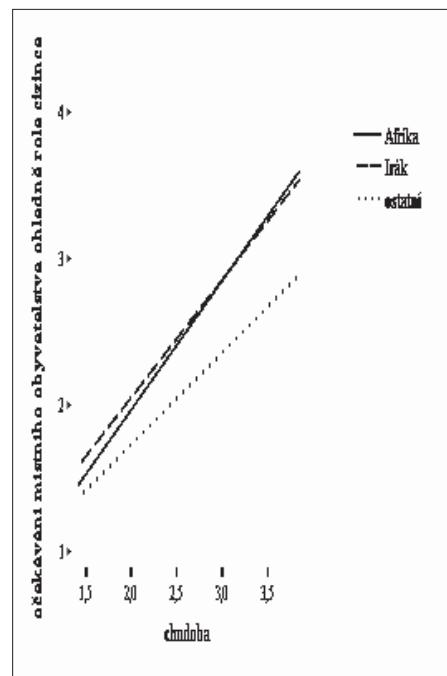
		N	%	kumulativní %
odpovědi	určitě ne	17	17,9	17,9
	spíše ne	32	33,7	51,6
	spíše ano	29	30,5	82,1
	určitě ano	17	17,9	100,0
	celkem	95	100,0	

Tab. 1: Očekávání místního obyvatelstva týkající se plnění předem určené role pozorovatele

Data v tab. 1 ukazují, že se s tímto jevem setkalo cca 50 % respondentů. Protože jsem očekával, že intenzita tohoto jevu souvisí s intenzitou chudoby, vypočítal jsem korelací této proměnné se škálou chudoby. Získal jsem číslo $r = 0,502$ ($p < 0,001$). Graficky tuto souvislost – zvlášť projednotlivé lokality – vyjadřuje graf 1.

Z údajů znázorněných v grafu vyplývá, že s nárůstem býdy roste pravděpodobnost, že místní obyvatelstvo bude od vojenského pozorovatele očekávat plnění role „bohatého cizince“. Podle mých osobních zkušeností z mise MONUC v Demokratické republice Kongo byl tento jev – očekávání paternalistického chování od „bílého Evropana“ ze strany místních obyvatel – podle dostupných zpráv součástí místní kultury již v době před vypuknutím válečného konfliktu a válkou byljen akcelerován. Ve zbylých dvou sledovaných oblastech (Irák a „ostatní“) byl podle struktury odpovědí respondentů tento jev rovněž velmi častý a i zde platí pozitivní korelace mezi mírou pociťované býdy a četností jevu „bohatý cizinec“.

Stres v chudších oblastech je tak v životě vojenského pozorovatele umocněn nutností vyrovnat se s touto rozporuplnou rolí. Její přijímání znamená na obecné úrovni podporování závislosti a pasivity obyvatel, její odmítání ohrožuje dobré vztahy mezi misí a obyvateli.

Graf 1: Očekávání místního obyvatelstva, že vojenský pozorovatel bude plnit předem danou roli v korelací s chudobou a s místem působení

Chudoba lokality a kvalita života pozorovatele

Chudoba lokality ovšem ovlivňuje kvalitu života samotného pozorovatele i přímo. To dokládají odpovědi na další tři otázky. První z nich, prozaická, zkoumá souvislosti s **kvalitou stravování**. Otázka zněla: „Odpovídalo stravování v místě většinou standardním evropským normám?“ Rozložení odpovědí uvádím v tab. 2.

	Skupina							
	Afrika		Irák		ostatní		celkem	
určitě nesouhlasím	12	37,5 %	8	21,1 %	4	16,0 %	24	25,3 %
spíše nesouhlasím	9	28,1 %	16	42,1 %	4	16,0 %	29	30,5 %
nedokážu odpovědět	1	3,1 %	0	0 %	1	4,0 %	2	2,1 %
spíše souhlasím	9	28,1 %	11	28,9 %	11	44,0 %	31	32,6 %
určitě souhlasím	1	3,1 %	3	7,9 %	5	20,0 %	9	9,5 %
celkem	32	100,0%	38	100,0 %	25	100,0%	95	100,0%

Tab. 2: Možnost kvalitního stravování dle evropských norem v závislosti na místě působení mise

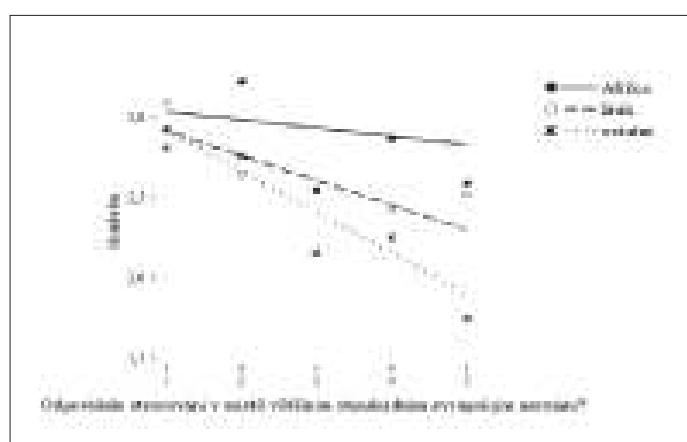
V Africe a Iráku odpovídají cca dvě třetiny, že nikoliv. Možnost kvalitního stravování patrně ovlivňuje do určité míry vnímání býdy v dané lokalitě ($r = -0,470$; $p < 0,001$). – graf. 2.

Záporná korelace mezi subjektivním vnímáním býdy v místě a možností stravovat se podle evropských norem je dána charakterem práce vojenského pozorovatele. Mnohdy je v tomto směru odkázan jen na sebe, často nejsou v místě jeho působení dostupné běžné potraviny a suroviny. Pokud přece jen v místě existují restaurace, většinou (přinejmenším v subsaharské Africe) se nedá mluvit ani o základních hygienických normách v evropském slova smyslu.

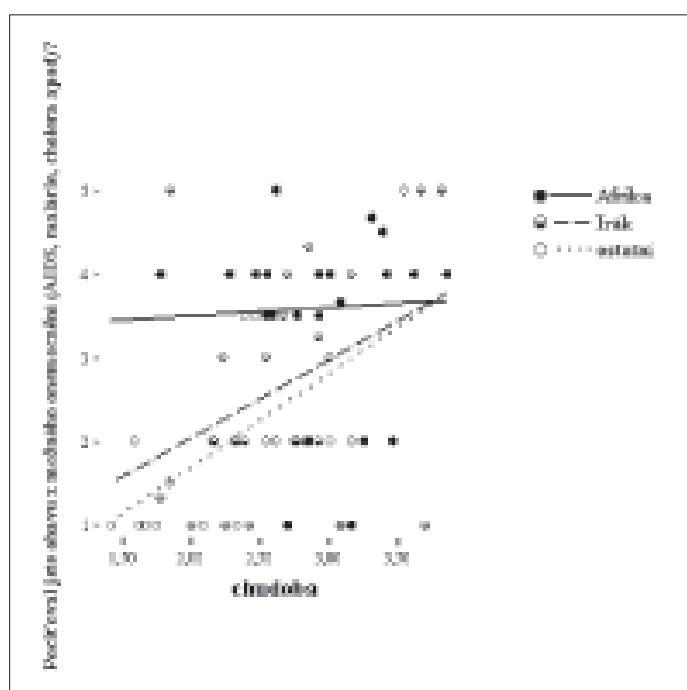
Obecně platí, že v čím chudší lokalitě pozorovatel působí, tím se celkově cítí ohroženější. Korelace škály chudoby se škálou ohrožení činí $r = 0,365$; $p < 0,01$.

Jedním z dalších faktorů, který souvisí s chudobou dané lokality, a který někdy sužuje pozorovatele, je **strach z možného onemocnění** (AIDS, malárie, cholera apod.). Čím je lokalita pokládána za chudší, tím více je spojena se strachem z různých nebezpečí tohoto rázu ($r = 0,422$; $p < 0,01$) – graf 3.

Vztah intenzivnějšího vnímání býdy a větších obav pozorovatele z možného onemocnění považuji za logický a reálný. Vyplývá z faktu méně dostupné lékařské péče, pitné vody, nedostatečné hygieny a hrozby epidemií. Ačkoli z mých osobních zkušeností vyplývá, že lékařská péče o vojenské pozorovatele

Graf 2: Souvislost možnosti kvalitního stravování a vnímání býdy v závislosti na místě působení mise

Graf 3: Strach z onemocnění ve vztahu k chudobě a v závislosti na místě působení mise

je relativně dostupná a pokud není zabezpečena v rámci organizační struktury mírové operace bezprostředně, v místě služby v naprosté většině případů působní nevládní organizace, které v případě zranění či nemoci mohou pomoci. Obecně zde ale hraje velkou roli skutečnost, že péči o zdraví pozorovatel přisuzuje velký význam.

Na druhé straně zde může hrát roli skrytá **obava o život**. I když na otázku, zda pociťuje dlouhodobě obavu o svůj život, odpovídá v průměru 84 % respondentů ve škále spíše ne nebo určitě ne a korelace otázky dlouhodobé obavy o vlastní život s bídou v místě je nízká (0,106), skrytá obava o život zde může sehrát svou roli. Na druhé straně by vyjádření dlouhodobé obavy o život bylo překvapující. Pozorovatele by taková obava v očích kolegů i jeho samotného diskvalifikovala pro další službu.

Byla zjištěna mírná korelace zvýšeného vnímání bídy s **obavou před padnutím do zajetí** ($r = 0,213$; $p < 0,05$). Z těch pozorovatelů, kteří udali dobu nástupu mise a zároveň přiznali obavy z padnutí do zajetí, udávám jako zajímavost, že žádný z nich nepůsobil v zahraniční misi po roce 2000. Přišlo mi to faktu, že z obecného povědomí se na počátku nového tisíciletí vytrácely případy českých pozorovatelů držených jako rukojmí v bývalé Jugoslávii i svého času hodně diskutovaný únos českého vojenského pozorovatele majora Jaroslava Kulíška v Gruzii v roce 1998.

Kvalitu života ztěžují pozorovatelům i další jevy související s chudobou lokality. Čím chudší lokalita, tím například menší šance obstarat si pitnou vodu ($r = -0,211$; $p < 0,05$), a tím častější onemocnění na některou exotickou nemoc (např. malárii, cholera, úplavici atp.); $r = 0,259$; $p < 0,05$).

Důsledky pocitů z ohrožení

a) Vztah mezi pocitem ohrožení a změnou hodnot po návratu z mise

V souvislosti se zkoumáním problematiky ohrožení jsem si kladl otázku, zda lze nalézt vztah mezi stupněm ohrožení a případnou změnou v hodnotovém žebříčku. Týkalo se to především skutečnosti, zda dlouhodobější přítomnost některé z existenčních obav (např. obava o život či padnutí do zajetí atp.) se projeví po návratu do vlasti změnami v hodnotovém žebříčku. Byl jsem přesvědčen, že vyšší míra obav tohoto druhu bude mít na změny v žebříčku hodnot vliv a proto jsem si stanovil hypotézu v tomto znění: **„Přítomnost vyšší míry existenčních obav způsobí po návratu z mise ve vyšší míře změny v hodnotovém žebříčku.“**

V dotazníku zjišťovala změnu hodnot po návratu z mise otázka, která se sestávala ze dvou částí. V úvodu jsem položil tento dotaz: „*Způsobila mise, že se Vám v životě do značné míry změnilo pořadí hodnot?*“ Rozložení odpovědí uvádí tab. 3.

		N	%	kumulativní %
odpovědi	určitě ne	5	5,3	5,3
	spíše ne	24	25,3	30,5
	spíše ano	33	34,7	65,3
	určitě ano	33	34,7	100,0
	celkem	95	100,0	

Tab. 3: Deklarace změny hodnot po návratu z mise

Více než dvě třetiny respondentů deklarují po návratu do vlasti ve vysoké míře změnu hodnot. V konkrétních číslech tento fakt znamená, že z 95 respondentů jich na otázku, zda mise v životě do značné míry změnila pořadí hodnot, 66 odpovídalo souhlasně. Pokud respondent v odpovědi na úvodní část otázky uvedl ve škále odpovědi spíše ano/určitě ano, následně jsem ho požádal, aby vlastními slovy sdělil, kterých hodnot se změna konkrétně týkala (formálně druhá část téže otázky).

Zároveň jsem si položil otázku: „Měly pocity ohrožení vliv na to, že mise způsobila změnu hodnot?“ Mezi těmito proměnnými byla zjištěna korelace $r = 0,326$; $p < 0,01$. Ukázalo se tak, že existuje poměrně úzká souvislost mezi změnou hodnot a existenčním ohrožením během doby trvání mise (viz graf 4).

Výsledky regresní analýzy, do níž jsem vložil na straně prediktorů všechny škály, vedly opět k potvrzení – tentokrát přesvědčivějšímu – této hypotézy: „**Jediným statisticky významným prediktorem změny hodnot po návratu z mise jsou pocity ohrožení.**“

Regresní analýza, ve které jsem měřil devět proměnných, tedy ukázala, že jediným spolehlivým prediktorem změny hodnot je pocit ohrožení. Pro úplnost uvádím, že zbylých osm položek se tematicky týkalo oblastí jako míra vnímání intenzity chudoby, míra resistence vůči chudobě, koheze vlastní skupiny – Čechů, norem (přičítání příčině konfliktů zemí původu jedince – kultuře), sociální podpory od blízkých ve vlasti, religiozity jako specifického způsobu adaptace, sociální opory u kolegů v týmu a svědomitosti.

Dále pro ilustraci uvádím korelace mezi jednotlivými položkami škály *ohrožení* a *změnou hodnot* po návratu z mise:

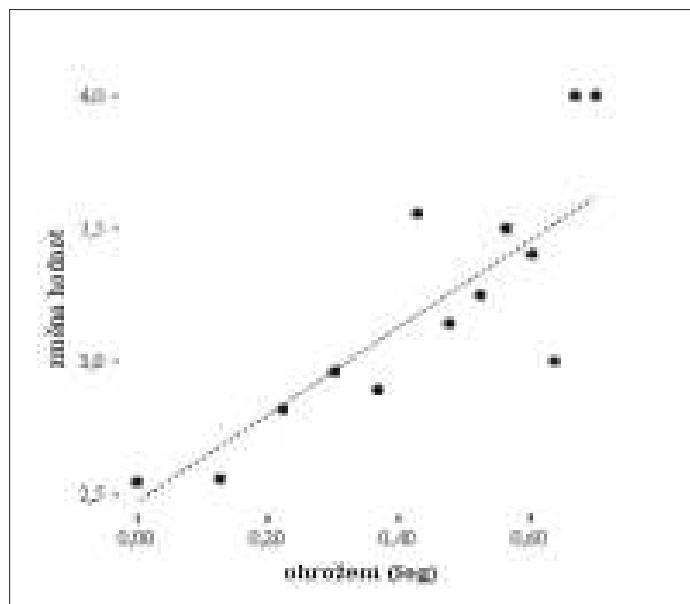
- pociťoval dlouhodobě obavu o svůj život: $r = 0,258$; $p < 0,05$
- pociťoval obavu z toho, že padne do zajetí: $r = 0,292$; $p < 0,01$
- pociťoval obavu z možného onemocnění: $r = 0,223$; $p < 0,05$.

Kromě pocitu ohrožení měla na změnu hodnot vliv i zkušenosť ohrožení života, již pozorovatel prožil během svého působení. Tu zjišťovala otázka: „Octnul jste se alespoň jednou v bezprostředním ohrožení života?“ Korelace mezi ohrožením života a změnou hodnot je řádově stejně silná: $r = 0,269$; $p < 0,01$.

Vzhledem k tomu, že byla nalezena vysoká korelace mezi změnou hodnot po návratu z mise s pocitem ohrožení, mohu konstatovat, že se potvrdila hypotéza, která říká:

„Přítomnost existenčních obav způsobí po návratu do vlasti ve vyšší míře změny v hodnotovém žebříčku.“

S ohledem na skutečnost, že tyto poznatky jsou vyhodnocovány v souvislosti s tématem **osobnost a kultura**, rád bych předchozí údaje interpretoval v kontextu tohoto tématu. Jsem přesvědčen, že kultura země ve válečném stavu, nebo procházející poválečnou fází vývoje, se vyznačuje řadou jevů, které u některých respondentů způsobují dlouhodobý pocit

Graf 4: Změny v žebříčku hodnot v souvislosti s pocitem ohrožení v době mise

ohrožení. A právě ti z respondentů, kteří se se situací v místě obtížněji vyrovnávají, deklarují po návratu do vlasti změnu hodnot. Jinými slovy řečeno: tlak kultury způsobil u některých jedinců změnu jejich osobnosti.

b) Mise a změny hodnot

Působení vojenského pozorovatele v zahraniční misi obvykle trvá jeden rok a odehrává se v zemích, jejichž hodnoty jsou často v protikladu k hodnotám našim. V této části článku se budu věnovat hodnotám, respektive jejich změnám, ke kterým u pozorovatele dochází po návratu do vlasti.

V souvislosti se zjištěním změn hodnot po příjezd do vlasti jsem se dotazoval, zda došlo v důsledku mise ke změnám v hodnotovém žebříčku. K zjištění této skutečnosti jsem v dotazníku položil tuto otázku: „Způsobila mise, že se Vám v životě do značné míry změnilo pořadí hodnot?“ V otázce jsem dále pokračoval: „Pokud jste v uvedené škále uvedl, spíše ano‘ nebo ‚určitě ano‘, pokuste se vlastními slovy sdělit, kterých hodnot se to konkrétně týkalo.“

Z celkového počtu 65 kladných odpovědí 55 respondentů vlastními slovy odpovědělo, kterých konkrétních hodnot se změna týkala. V další fázi jsem údaje těchto 55 respondentů zařadil do deseti tematických okruhů, které jsem dodatečně vytvořil. Reliabilitu zařazení jednotlivých odpovědí kontroloval nezávislý posuzovatel. Jeho výsledky v řazení odpovědí do jednotlivých tematických okruhů se lišily od mého jen v cca 5 % případů. Proto považuji kategorizaci údajů za vysoce reliabilní. Celkové rozložení odpovědí uvádí tab. 4.

	odpovědi		% respondentů
	N	%	
život, vědomí jeho ceny	13	9,5 %	23,6 %
zdraví své a svých blízkých	20	14,6 %	36,4 %
rodina, rodinné zázemí	21	15,3 %	38,2 %
mír, bezpečí, politická stabilita	17	12,4 %	30,9 %
svoboda, demokracie	4	2,9 %	7,3 %
základní sociální jistoty: dostatek jídla, pití, obydlí	12	8,8 %	21,8 %
civilizační vymoženosti: fungující infrastruktura, dostupná lékařská péče a vzdělání, fungující ekonomika	12	8,8 %	21,8 %
pozitivní lidské vlastnosti, jejich oceňování, např. láska, respekt, tolerance, nadhled, přátelství, altruismus atd.	18	13,1 %	32,7 %
změna postoje k penězům a hmotným statkům	10	7,3 %	18,2 %
ostatní, tj. národní hrdost, příslušnost ke státu, nedůležitost kariéry, dostupnost zaměstnání, malichernost problémů v porovnání se situací v místě, kultura	10	7,3 %	18,2 %
celkem	137	100,0 %	249,1 %

Tab. 4: Přehled odpovědí ke vztahu ke změně hodnot

Vzhledem k tomu, že jsem se ve výzkumu rovněž zabýval vztahem mezi pocitem ohrožení a změnou hodnot, položil jsem si mimo jiné i tuto otázku: „Které z těchto hodnot jsou pocity ohrožení nejvíce ovlivněny?“ Výsledky t-testů ukázaly, že pocity ohrožení souvisejí se změnou

ve třech oblastech hodnot: ve vědomí ceny života ($p = 0,056$), v důležitosti zdraví ($p = 0,020$) a v postoji k penězům a hmotným statkům ($p = 0,039$).

Dále jsem se pokusil zjistit, zda místo služby neovlivní některé hodnoty. Z tohoto důvodu jsem údaje z předchozí tabulky porovnal ve třech základních oblastech, tj. Africe, Iráku a ostatních lokalitách. Vyhodnocením údajů jsem zjistil rozdílné posuzování hodnotových oblastí zdraví a rodiny (viz tab. 5).

Zdraví bylo ve vysoké míře oceňováno respondenty ze skupiny Afrika, respondenti ze skupiny Irák v podstatně vyšší míře zdůrazňovali roli rodiny a rodinného zázemí. U skupiny Afrika dávám oceňování zdraví do souvislosti se specifickými problémy služby v subsaharské Africe, provázené častými epidemiemi v řadách místního obyvatelstva i hůře dostupnou lékařskou péčí.

Oceňování zdraví potvrdila u skupiny respondentů Afrika rovněž odpověď na dílčí otázku škály chudoby, která se týká strachu z možného onemocnění (AIDS, malárie, ebola, cholera apod.). Odpověď skupiny respondentů Afrika dosáhla hodnoty 3,4 (škála odpovědi viz graf 3).

U respondentů skupiny Irák si vysoké oceňování rodiny vysvětlují skutečností, že problematika zdraví nebyla ve srovnání se skupinou Afrika až tak palčivá. Proto z těchto dvou hlavních oblastí hodnotových změn do popředí vystoupilo právě téma rodiny.

Ti, kteří udávali po návratu z mise změnu v pořadí hodnot, se během služby v misi obtížněji vyrovnávali s faktem, že v místě působily ozbrojené bojůvky 0,240 ; $p < 0,05$ a se skutečností, že lidský život má pro lokální obyvatelstvo malou nebo téměř žádnou cenu 0,249; $p < 0,05$. Obtížněji se tito respondenti rovněž vyrovnávají s očekáváním místních obyvatel, že budou plnit předem danou roli patrona, který bude podporovat jedince, rodinu či společenství z řad místní společnosti 0,271; $p < 0,01$. V tomto případě vidím plnění předem dané role jako svým způsobem nátlak, neboť se už nejedná o „pouhé“ vyrovnání se situací, která „pasivně“ existuje, ale **jedná se o velmi dynamický jev, se kterým se musí aktivně vyrovnávat, ke kterému je nucen bezprostředně zaujmout postoj.**

Například konkrétní žádostí o finanční či jinou pomoc nelze přejít, pozorovatel musí v této souvislosti často čelit i emočnímu vydírání, především na ni ale musí pozitivně či negativně reagovat a být si vědom důsledků a závazků vyplývajících z poskytnuté pomoci. Sám bych očekával, že „hraní role“ může být pro některé z respondentů dosti namáhavé a výsledek mě příliš nepřekvapil.

Závěr

Empirické zkoumání prostředí práce vojenského pozorovatele a prostředí, ve kterém se odehrává, je tematicky první studií tohoto druhu, která byla v České republice provedena. Výzkum jsem se rozhodl realizovat formou dotazníkového šetření. Vzhledem k celku zkoumané populace, která čítá přibližně 800 osob a s ohledem na jejich komplikované dohledávání považuji získaný počet 95 respondentů za úspěch. Poznatky této studie by proto měly do značné míry spolehlivě odrážet rysy populace jako celku. Na druhé straně jsem si vědom toho, že výsledky výzkumu nebudou platné univerzálně. Ty budou omezeny pouze na specifický segment obyvatel České republiky. Tímto segmentem mím vojenské pozorovatele, které v naprosté většině reprezentuje vysokoškolsky vzdělaný muž, občan České republiky, u kterého nebyla před odjezdem do mise zjištěna žádná psychická či fyzická choroba, přiměřeně rezistentní vůči stresu. Proto se také zjištění v mé výzkumu dají posuzovat pouze

		skupina			celkem	
		Afrika	Irák	ostatní		
změna hodnot	život, vědomí jeho ceny	n %	5 23,8 %	6 28,6 %	2 15,4 %	13
	zdraví své a svých blízkých	n %	13 61,9 %	3 14,3 %	4 30,8 %	20
	rodina, rodinné zázemí	n %	6 28,6 %	11 52,4 %	4 30,8 %	21
	mír, bezpečí, politická stabilita	n %	6 28,6 %	5 23,8 %	6 46,2 %	17
	svoboda, demokracie	n %	1 4,8 %	2 9,5 %	1 7,7 %	4
	základní sociální jistoty: dostatek jídla, pití, obydlí	n %	5 23,8 %	3 14,3 %	4 30,8 %	12
	civilizační vymoženosti: fungující infrastruktura, dostupná lékařská péče a vzdělání, fungující ekonomika.	n %	3 14,3 %	3 14,3 %	6 46,2 %	12
	pozitivní lidské vlastnosti, jejich oceňování, např. láska, respekt, tolerance, nadhled, přátelství, altruismus atd.	n %	7 33,3 %	8 38,1 %	3 23,1 %	18
	změna postoje k penězům a hmotným statkům	n %	5 23,8 %	3 14,3 %	2 15,4 %	10
	ostatní, tj. národní hrdost, příslušnost ke státu, nedůležitost kariéry, dostupnost zaměstnání, malichernost problémů v porovnání se situací v místě, kultura	n %	1 4,8 %	6 28,6 %	3 23,1 %	10
celkem		N	21	21	13	55

Tab. 5: Hodnoty ve vztahu skupina/místo působení mise

jako sklonky či tendence směrem k určitému způsobu chování nebo adaptace, nikoli v rámci patologie chování či jednání.

Aplikační možnosti práce se neomezují výhradně na profesní skupinu vojenských pozorovatelů. Zůstávají platné i pro další profese, které ve válečných nebo post-válečných oblastech působí. Konkrétně se může jednat o válečné korespondenty, humanitární pracovníky, diplomaty nebo pracovníky náboženských misií.

Pramen:

Empirický výzkum mezi příslušníky ozbrojených sil Československé/České republiky, kteří v letech 1989 až 2006 působili jako vojenští pozorovatelé v misích OSN a OBSE.